

ЛЕКЦІЯ

Тема: Первісне мистецтво

Мета: Ознайомити студентів із культурно – мистецькими особливостями первісної доби. Виховати естетичну культуру майбутніх спеціалістів.

План

- 1. Поняття первісного мистецтва.*
- 2. Особливості первісного мистецтва.*
- 3. Мистецтво палеоліту.*
- 4. Мистецтво мезоліту й неоліту.*

Лекційний матеріал

1. Поняття первісного мистецтва

1. Первісне мистецтво – це мистецтво, сформоване в умовах первісного суспільства.

Первісна епоха – найбільший період в історії людства від виникнення людини й до появи державності. У різних народів цей період тривав неоднаково, певні навіть зараз живуть за умов первісності. Тому розрізняють власне первісну культуру, що існувала до виникнення перших цивілізацій на Землі (кінець IV – початок III тисячоліття до н. е.), та традиційну первісну культуру. У певних регіонах планети (Австралії, Океанії, конкретних державах Африки й Америки) розвиток традиційного мистецтва триває й досі.

Територіально первісне мистецтво охоплює всі континенти, крім Антарктиди, а за часом – усю епоху існування людини. Воно виникло в давньокам'яному віці, що передбачає три періоди: палеоліту, мезоліту і неоліту. У палеоліті теж виділяють три періоди: древній, середній (епоха Мустьє), пізній (епоха Ориньяк (40–35 тисячоліття до н. е.), Солютре (35–25 тисячоліття до н. е.), Мадлен (25–12 тисячоліття до н. е.). Первісне мистецтво виникло наприкінці середнього палеоліту, тобто в епоху Мустьє, або в пізньому палеоліті, коли з'явилася людина сучасного типу.

Ранні малюнки були примітивними зображеннями тварин, відбитків людських рук тощо. Зображення руки – перший образ, якому поклонялася первісна людина. Для живопису використовували земляні фарби, охру, чорний марганець, біле вапно, мергель. Із розвитком мистецтва первісного періоду малюнки ставали кольоровішими, складнішали сюжети.

Причиною виникнення первісного мистецтва були реальні потреби повсякденного життя людини. Так, наприклад, мистецтво танцю виникло з мисливських і військових вправ, своєрідних інсценувань, що образно передавали трудові заняття первісної общини, життя тварин. У давнину роль мистецтва була навіть важливішою, ніж тепер: за відсутності науки воно містило майже весь досвід пізнання світу людиною.

Для розвитку людини мистецтво мало таке саме значення, як і винайдення знарядь праці, але з тією різницею, що воно насамперед формувало й розвивало внутрішній світ людини.

Первісна людина мистецтва не вчилася. Воно було з нею від народження. Тому що мистецтво з'явилося відразу досконалим. Через це навіть відкривачам первісного мистецтва важко було повірити, що дикун міг створити таку мистецьку форму.

Перші знахідки предметів палеолітичного мистецтва належать до XIX ст. Основні знахідки виявлені в Західній Європі, Франції, Іспанії та Італії, інших частинах світу, зокрема Західному Сибірі, на Алтаї й Кавказі.

2. Особливості первісного мистецтва

Виразною специфічною рисою первісного мистецтва є синкретизм (грец. συνκρητισμός). Він проявлявся в цілісності та нероздільності матеріальної й духовної складових мистецтва. Це означає, що свідомість людини, її діяльність, суспільне життя та мистецтво не відокремлюють і не протиставляють.

Вершиною первісного синтезу людської діяльності було образотворче мистецтво, що починалося зі знаково-символічних зображень. Воно закріплювало необхідний досвід та важливі форми поведінки. Таке

призначення мав і танець, що міг бути ритуальним або побутовим, мисливським чи військовим, чоловічим або жіночим, імітував сцени господарської діяльності, статевих відносин тощо.

Іншою особливістю первісного мистецтва є те, що більшість його витворів пов'язана з образами тварин, мамонтів, бізонів, оленів. Людей зображували значно рідше. Водночас абсолютна більшість із них – жінки, що обумовлено насамперед тривалим домінуванням матриархату в історії первісного суспільства.

Особливістю первісного мистецтва є й те, що люди кам'яної доби не використовували орнаменту. На зображеннях тварин і людей із кістки іноді помітні ритмічно повторювані штрихи або зигзаги, нібито подібні до нього. Але, придивившись, бачиш, що вони є умовним позначенням вовни, пташиного пір'я або волосся. Тобто людина спершу наслідувала природу й виробляла лише те, що імітувало оточуючі її природні речі.

Орнамент уперше з'явився в осілих землеробів, насамперед у оздобленні посудин. Орнаментом виділялися верх і низ посудин, горловину й дно. Якщо посудина була плоскою, наче тарілка, візерунки в центральній частині відрізнялися від візерунків по краю.

Орнамент часто умовно відтворював зображення людей, тварин, птахів. Багато з них мали геометричну форму.

Специфічною рисою первісного мистецтва є створення малюнків за допомогою особливої техніки виконання. Древні художники спершу дряпували різцем зображення тварини на поверхні скелі або каменю, а потім наносили на нього фарбу. Її виготовляли з природних матеріалів – охри різних кольорів і чорного пігменту, добутого з деревного вугілля. Для фіксації фарби використовували органіку тварин (кров, жир, мозкову речовину) й воду.

Малюнки древніх людей мали кілька особливостей. Іноді їх нашаровували один на одного. Часто художники зображували велику кількість тварин. У такому разі фігури на передньому плані мали ретельне зображення, а решта – схематичне. Первісні люди не створювали композицій, здебільшого їх малюнки

– хаотичне нагромадження зображень. На сьогодні знайдено лише кілька «картин», що мають єдину композицію.

Першими інструментами живопису періоду палеоліту були палички й примітивні кисті, виготовлені з хутра тварин. Стародавні художники намагалися освітлити свої «полотна». Знайдені світильники у формі кам'яних площок. У них наливали жир і клали гніт.

3. Мистецтво палеоліту

Мистецтво середнього палеоліту епохи Мустьє назване за печерою Ле-Мустьє на південному заході Франції. Це неандертало-кроманьонська культура.

У епоху Мустьє людина виготовляла різноманітні знаряддя праці з кременю, відщеплення з нього (різці, зубила, скребки, ножі – те, що насамперед було потрібним для оброблення шкіри тварин). Тоді й зародилося мистецтво у формі нанесених на окремі предмети ритмічних ям і хрестиків, виконаних охрою.

Наскельних малюнків у неандертальців майже не було. Їх прообразом можна вважати так звані «макарони» – хвилясті лінії, нанесені відразу декількома пальцями або багатозубчатим предметом на глині або поверхні скелі. Стверджують, що вони могли бути наслідуванням слідів кігтів печерного ведмедя. «Печерний живопис» з'явився лише в кроманьонців (40 тис. років тому).

Основна тема мистецтва палеоліту – тварини: мамонти, коні, олені, бики, бізони, ведмеді. Це відповідало тотемічним віруванням людини. Зображення відтворювало тотемну тварину – захисника, покровителя певної групи людей. Тварин зображували поодинокими й у групах, нерухомих і в русі, здорових та поранених. Найтиповіші зображення коней, бізонів, оленів. Припускають, що зображення тварин – це мисливська магія.

Щодо цих «галерей мистецтв» існує й інша думка вчених, які вважають, що печери з наскельними зображеннями були святилищами. Але ніхто не може пояснити, навіщо та чому створені ці точні зображення тварин. У будь-якому

разі перше мистецтво глибоко символічне: кожна лінія, штрих, предмет мали магичні розшифрування.

Мистецтво епохи Ориньяк (40–35 тис. років до н. е.) припадає на час матриархату, тобто період панування материнського роду, коли жінка керувала життям колективу. Мистецтво цього часу дуже умовне. У багатьох печерах стіни розписані різними штрихами й лініями. Поступово з'явилися контурні малюнки – зображення оленей. Малювали кремнієвим різцем, іноді просто пальцем по наносному шару глини на стінах печер. Пізніші розписи наносили безпосередньо рукою.

Найяскравішим прикладом мистецтва цього періоду є розписи в печері Ласко, що знаходиться у Франції. На стінах зустрічаються численні малюнки диких турів, мамонтів, носорогів, коней. Особливо вражають зображення биків. Це монументальні малюнки (до 5 м), обведені товстим чорним контуром, внутрішня поверхня розфарбована плямами червоного, бурого й чорного кольорів.

До цього періоду належать і перші твори круглої пластики – жіночі фігурки з м'яких порід каменю, так звані палеолітичні венери. Іноді їх вирізали на природних виступах стін, на які потрібно було додати деталей.

Узагалі, на початку пізнього палеоліту (в епоху Ориньяк) зародилися всі види образотворчого мистецтва: розписи на стінах і стелях печер, рельєф та кругла скульптура, гравірований малюнок на кістці й камені.

У період Солютре (25–15 тис. років до н. е.) малюнки стали досконалішими. З'явилися перші спроби штихування, яким людина намагалася передати об'ємність фігур. Водночас основною темою зображення залишилися тварини, яких висікали на скелі в натуральний розмір. Це так звані твори «натурального макету». Перші з них виявлені у Франції. Це масивні кам'яні статуї корів.

У період Солютре покращилася якість кам'яних знарядь, їх почали прикрашати різьбленням.

Період Мадлен (15–10 тис. років до н. е.) – останній етап розвитку палеолітичного мистецтва, період його кульмінації, «золотий вік», упродовж якого створене все найцікавіше. Основні мистецькі знахідки цього періоду: печери Ласко і Фон де Гом у Франції, Альтаміра в Іспанії й Капова печера на Уралі. У цей період створені зображення, що вирізняються найвищим реалізмом. Тварини показані в складних ракурсах із чітко виконаними деталями. Шедеври мадленського живопису з печер Альтаміра й Фон-де-Гом передають тварин майже в натуральну величину з вражаючою життєвою переконливістю.

Цікавою є історія печери Альтаміра. У 1875 р. її відкрив археолог Марселіно де Саутуола. Але провідні фахівці в галузі археології категорично заперечили можливість знаходження живопису палеолітичного часу. Більше того, Марселіно де Саутуолу звинуватили в тому, що малюнки стародавніх людей, нібито знайдені ним, намальовані іншим археологом, який гостював у нього. І лише через 15 років, уже після смерті відкривача печери, його опоненти визнали свою помилку. Тому що на той час подібні малюнки відкрили в багатьох печерах Франції, в Піренеях та інших регіонах. Усі вони належать до епохи палеоліту.

Специфічною рисою мистецтва періоду Мадлен є те, що на відміну від кінця епохи Солютре, коли зафарбовували лише окремі частини фігури, тепер усе зображення стали покривати фарбою. Водночас відбувся перехід від одноколірного розпису до двох-трьох кольорів різної сили тону й інтенсивності.

Мадленські художники відкрили техніку багатокольрного живопису. Найбільш блискуче вона продемонстрована в Альтамірі та Фон де Гом.

Багатокольірні фігури тварин, повні динамічної потужності, виглядали як живі. Ніщо в них не нагадувало про примітивну культуру «дикунів» кам'яного віку. Бізони, кабани, коні по всій стелі лежать, стоять, ревуть, але ніхто з них не біжить, не стрибає, як, наприклад, у печері Ласко. Учені назвали ці нерухомі фігури «академічним» зображенням.

Характерно, що зображення тварин епохи Мадлен не пов'язані між собою композиційно, вони ізольовані. Лише наприкінці цього періоду художники почали групувати фігури тварин, зображуючи, наприклад, стадо оленів (печера Лімейль і грот Мері у Франції) або табун коней (грот Шаффа у Франції).

До мадленського періоду первісного мистецтва належать і розписи в Каповій печері на Уралі. Площа розпису становить 5,6 м величезної скелі. Центральне місце займає зображення коня, по боках розміщені фігури трьох мамонтів, далі помітні фігури двох коней, семи мамонтів та одного носорога. Розпис виконано з такою самою досконалістю, як і в західних печерах. Це відкриття свідчить про несподівану єдність культури й художньої творчості людей льодовикового періоду.

На території України найвідоміші твори пізньопалеолітичного мистецтва знайдені в Мізині, що на Сіверщині (нині це Коропський район, Чернігівська область). Це скульптурки з бивня мамонта, здебільшого прикрашені заглибленим лінійним меандровим орнаментом, жіночий «шумливий» браслет, виготовлений із пластин бивня мамонта й гравірований меандровим орнаментом.

Також там знайдена перша у світі колекція давніх музичних інструментів, виготовлених із кістки. Їх поверхня також покрита лінійним розписом, виконаним червоною охрою, попередньо змішаною з кістковим жиром. Цікаво, що розпис на кістках і меандровий орнамент з Мізина не мають собі рівних у світовому палеолітичному мистецтві.

Не менш значущим осередком палеолітичного мистецтва на Україні є Кам'яна Могила, розміщена на Півдні України в долині ріки Молочної, поблизу Мелітополя Запорізької області. До теперішнього часу в тамтешніх печерах та гротах зберігається безліч наскельних малюнків-петрогліфів, що відтворюють первісні форми релігії: тотемізм, магію, анімізм, фетишизм, культ предків тощо.

Зображення є на всіх рівнях Кам'яної Могили – від первісного щита й брил на схилах та аж до поодиноких пісковикових скель, розміщених на рівні луків.

Це зображення людини, диких і свійських тварин. Здебільшого їх не наносили на пісковик фарбами, як, наприклад, у Франції чи на Південному Уралі, а протирали шматком твердого каменю. Зрідка прадавні митці покривали утворені заглибини червоними й чорними мінеральними фарбами.

Отже, ключову роль у розвитку культури людства відіграло палеолітичне мистецтво. Із 40 тис. років історії мистецтва воно тривало 30 тис. років. За цей час мистецтво зазнало значних стильових змін: типові для початку зображення окремих статичних об'єктів витіснили динамічно відтворені тварини, а одноколірні контурні малюнки замінили поліхромні й об'ємні. На найбільш ранньому етапі панує натуралізм, а метою художників є досягнення максимальної подібності зображення до зображуваного.

4. Мистецтво мезоліту й неоліту

Мезоліт (12–8 тис. років до н. е.) є наступною епохою середньої кам'яної доби. Це післяльодовиковий період, що збігається з установленням на земній кулі сучасної геологічної епохи.

У житті людства відбулися істотні зміни. Зокрема винайшли лук і стріли, човен, нові знаряддя праці. Водночас зникли мамонти, печерні ведмеді. Люди стали жити невеликими колективами, вести більш рухливий спосіб життя. Зародилася віра в загробне життя. Розширилося бачення світу.

Відповідно змінилося й мистецтво. Первісний художник тепер прагнув відобразити життя людини, водночас у дії, повсякденні. На малюнках людина полює, заганяє худобу, збирає мед тощо. Це спричинило зміну мови мистецтва. Воно стало більш умовним. Художників перестала хвилювати зовнішня подібність предметів. Майже знаками вони прагнули показати сенс подій, що відбувалися, їх внутрішній зміст.

Водночас замість чіткого зображення предметів з'явилися силуети, залиті чорною й червоною фарбами. Людину зображували схематично, умовно, окремими штрихами, але завжди в живому русі. Особливо важливим стало зобразити, як людина бігає, стріляє, бореться, танцює, збирає плоди. Це

свідчило про зміну завдань мистецтва на відображення більш складної дійсності у свідомості людини.

Зміна змісту образів говорить і про те, що мистецтво почало обслуговувати повсякденні потреби людини. Воно залишило печери. Малюнки розміщувалися в затишних місцях на скелях, схилах ярів. Зображень тварин стало мало, найчастіше малювали людину. За особливостями одягу можна відрізнити жіночі персонажі від чоловічих.

У період неоліту, тобто новокам'яної доби (8–4 тис. років до н. е.), з'явилися нові форми господарювання: скотарство й землеробство. Людина почала жити осілим життям. На землі запанував патріархат.

Один із найважливіших технічних винаходів неоліту – кераміка. Із глибокої давнини в людей були ємності з каменю, але судини з обпаленої глини в побут увійшли лише в період неоліту, швидко стаючи основним видом мистецтва. Вироби прикрашали орнаментом, рельєфом, розфарбовували.

Із глини робили й жіночі фігурки невеликого розміру, пов'язані з культом материнства. Саме в цей час уперше з'явилися у дрібній пластиці зображення матері з немовлям на руках.

Людина неоліту значну увагу приділяла силам природи: сонцю, вітру, землі, дощу, від яких залежало її існування. Тоді також почалося поширення культури мегалітичних споруд – монументальних конструкцій із великих кам'яних брил або плит. Найдавніші архітектурні пам'ятки, створені на межі неоліту й епохи бронзи, збереглися на Заході. Вони зустрічаються по всій Європі та датовані третім тисячоліттям до н. е. Найпростішими з них були менгіри – вертикально поставлені кам'яні блоки (стовпи, брили). Менгіри не пов'язані з похоронним ритуалом, а були предметом поклоніння.

Найбільш складні споруди цього періоду – кромлехи. Вони утворювали кам'яне коло з вертикально установлених каменів. Не завжди ці камені утворювали ідеальне коло. Часто вони становили еліпс, а інколи лише дугу. Певні кам'яні плити перекривали кам'яними балками. У центрі кола розміщували кам'яний вівтар.

Типовим прикладом кромлеха є Стоунхендж у Великобританії. Цей колосальний ансамбль пов'язаний із культом Сонця. Усі споруди орієнтовані на точку сходу сонця в день літнього сонцестояння, коли його промені заливають вівтар. Очевидно, Стоунхендж – це прообраз майбутніх храмів, зародження нової моделі світу, відмінної від печерної.

Отже, мистецтво відіграло важливу роль в подальшому розвитку людини й суспільства. Творча фантазія первісної людини, яка вклала в мистецтво великий сенс і віру, стала силою, що допомогла їй відокремитися від тваринного світу, подолати владу біологічних законів. Очевидно, що без художньої форми самовираження людина того часу просто біологічно не вижила б.

Контрольні питання

1. Що таке первісне мистецтво?
2. Які є причини виникнення первісного мистецтва?
3. Що таке «синкретизм» ?
4. Які особливості первісного мистецтва?
5. Які характерні риси для мистецтва палеоліту, мезоліту та неоліту?

Список використаних джерел

1. Велика ілюстрована енциклопедія мистецтва. М . Холлінгсворт - К.:Махаон. Україна,2011.
2. Дудникова Г. История костюма / (серия «Учебники XXI века»). Ростов н/Д: Феникс, 2001.-416с.
3. Сидоренко В. И. История стилей в искусстве и costume/ Серия «Среднее профессиональное образование .» - Ростов н/Д: Феникс, 2004 - 480с.
4. Дмитриева Н.А. Краткая история искусств. М., Искусство. 1993,1994.